

*До спеціалізованої вченої ради Д 26.718.01
в Національному інституті стратегічних досліджень
01133, м. Київ, вул. Генерала Алмазова, 18/7*

ВІДГУК
офіційного опонента
доктора економічних наук, професора
Варналія Захарія Степановича
на дисертацію Токарського Тараса Богдановича
«Соціальні аспекти економічної безпеки України в процесі
євроінтеграції», представлену на здобуття наукового ступеня
доктора економічних наук за спеціальністю 21.04.01 - економічна безпека
держави (економічні науки)

Актуальність теми дисертаційного дослідження

Виконана докторська дисертація Токарського Тараса Богдановича за обраною темою є актуальною з огляду на переконливу аргументацію автора у вступній частині роботи щодо принципового значення модернізації вітчизняного законодавства України у контексті сучасних трансформацій суспільних відносин та забезпечення економічної безпеки держави. Сьогодні потреба в проведенні поглибленого та деталізованого наукового дослідження вітчизняного правового регулювання основ соціальної політики та актуальних проблем економічної безпеки зумовлена довгостроковими запитами, направленними на перспективу оновлення механізмів забезпечення економічної безпеки України шляхом адаптації соціальної політики до європейських стандартів.

У реаліях сьогодення з огляду на динамічні перетворення економічних та соціальних правовідносин в Україні у контексті пошуку оптимального співвідношення реформаційних засад та забезпечення сталого економічного розвитку України – встановлення соціальних аспектів економічної безпеки України в процесі європейської інтеграції набуває особливої актуальності для науки та практики.

Особливо гостро обрана дисертантом тематика роботи актуалізується у рамках набуття чинності Угоди про асоціацію та виконання нашою країною взятих на себе міжнародно-правових зобов'язань у сфері забезпечення впровадження соціальних і безпекових стандартів та вимог. Варто підтримати актуальність дисертаційної роботи в контексті подальшого розвитку економічної безпекології, спрямованої на необхідність розв'язання окремих проблемних питань щодо соціальних аспектів економічної безпеки України в процесі євроінтеграції.

Більш того, незважаючи на актуальність і необхідність якнайшвидшого вирішення, питання соціальних аспектів економічної безпеки України в процесі євроінтеграції дотепер не були самостійним об'єктом досліджень й розглядалися здебільшого фрагментарно, що, у свою чергу, актуалізує науковий доробок дисертанта.

Притаманний рецензованій роботі ступінь обґрунтованості розроблених дисертантом наукових положень, висновків і рекомендацій, досягнутий шляхом обрання автором відповідних методів наукового дослідження, ретельного опрацювання монографічної літератури, як вітчизняної, так і зарубіжної, періодичних видань, науково-теоретичного аналізу і тлумачення нормативних джерел України, Європейського Союзу й інших держав у обраній царині.

Доцільно зазначити, що комплексне наукове дослідження Т. Б. Токарського, характеризується актуальністю та своєчасністю, й має як теоретичне, так і практичне значення у реаліях сьогодення. Вивчення поданої на опонування дисертації дає підстави стверджувати, що автором проведено ґрунтовний аналіз тематики дослідження, актуальної в теоретичному і практично-прикладному аспекті, а сформульовані рекомендації, пропозиції та висновки становлять наукову новизну й можуть бути предметом обговорення.

Зв'язок дисертації з науковими програмами, планами, темами

Дисертація Т. Б. Токарського виконувалась у безпосередньому зв'язку з тематикою науково-дослідних робіт, що здійснювалися за участю дисертанта в Національному інституті стратегічних досліджень, зокрема «Проект щорічного Послання Президента до Верховної Ради України» (номер державної реєстрації 0106U002642), «Стратегія соціально-економічного розвитку України» (номер державної реєстрації 0107U002509), «Забезпечення відновлення спроможності економіки України до збалансованого розвитку в умовах посткризової невизначеності» (номер державної реєстрації 21U000067).

Оцінка обґрунтованості та достовірності наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих автором у дисертації

Достовірність отриманих автором наукових результатів підтверджується, зокрема, тим, що під час дослідження автором проведено аналіз значної кількості вітчизняних та зарубіжних літературних джерел, що налічує 330 найменувань.

Автором опрацьовано значний обсяг зарубіжних та вітчизняних законодавчих і правових актів, статистичних та соціологічних матеріалів, а також наукових публікацій, результатів наукових досліджень українських та зарубіжних учених.

Ознайомлення з науковим дослідженням Т. Б. Токарського дає підстави стверджувати, що сформульовані у дисертації наукові положення, висновки і рекомендації мають належну міру достовірності та обґрунтованості. Наукові результати проведеного дисертантом дослідження соціальних аспектів економічної безпеки України в процесі євроінтеграції є виваженими. Проведений аналіз роботи свідчить про те, що дисертанту вдалося досягти поставленої мети та належним чином вирішити окреслені завдання.

Архітектоніка дисертації узгоджується зі сформульованими метою і завданнями, об'єктом і предметом дослідження, які, у свою чергу, відповідають суті досліджуваної проблематики.

Зміст рецензованої роботи засвідчує успішне виконання дисертантом широкого кола завдань і досягнення вагомих наукових результатів. Це стало можливим завдяки: 1) вдалому використанню комплексу методів наукового пізнання, що свідчить про авторський підхід у вирішенні конкретних проблем, розкритих у розділах дисертації, а також про досконалість знання теми; 2) опрацюванню достатньої джерельної бази; 3) системному узагальненню провідних підходів до вирішення основної наукової проблематики дослідження.

У цілому робота характеризується конструктивністю наукової дискусії і полеміки, яку веде дисертант, толерантним ставленням до наукових позицій інших вчених.

Доцільно відзначити вдале концептуальне вирішення завдань дисертаційної роботи. Поступовий, логічний порядок подачі матеріалу, який дозволив побудувати переконливу систему аргументації, що відображає як предмет дослідження, так і власну авторську позицію.

Ознайомлення з роботою дає підстави стверджувати, що ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, є достатньо високим, авторські пропозиції зроблені на належному науковому рівні.

Найвагоміші результати дисертаційного дослідження та їх наукова новизна

Найвагоміші результати дисертаційного дослідження та їх наукова новизна полягає в тому, що дослідження Т. Б. Токарського містить наукові положення, які мають науково-теоретичне значення й практичну

спрямованість. Наукова новизна одержаних результатів конкретизується в основних положеннях, що виносяться на захист.

Стосовно багатьох проблем автор висловлює свою позицію, наводить додаткові аргументи на користь вже висловлених в літературі поглядів учених та практиків, до позицій яких він схиляється, а також вдається до обґрунтованої дискусії спірних точок зору дослідників.

До основних положень дисертаційної роботи, які визначають її наукову новизну, слід віднести наступні:

– науково обґрунтовано комплекс соціально-економічних заходів забезпечення економічної безпеки євроінтеграційних процесів, який передбачає виокремлення соціального механізму шляхом встановлення взаємозв'язку і взаємообумовленості його складових елементів та включає ідентифікацію соціальних складових на мезо- та макроекономічному рівнях, впровадження соціологічного моніторингу як інструментарію оцінювання рівня забезпечення соціальних аспектів економічної безпеки, а також розроблення цільових програм нейтралізації негативного впливу соціальних аспектів на економічну безпеку (с. 315–345);

– розроблено методикку оцінки ефективності соціальних цільових програм, яка ґрунтується на світовому досвіді реформування соціально-економічних правовідносин, враховує специфіку інституційного середовища у соціальній сфері, соціально-економічного функціонування і розвитку країни та орієнтована на досягнення соціальної справедливості та економічного зростання у процесі євроінтеграції (с. 315–345);

– обґрунтовано класифікацію та встановлено вплив загроз, що генеруються в соціальній сфері, на економічну безпеку держави, до яких віднесено демографічні проблеми (скорочення, старіння та погіршення стану здоров'я населення; міграційний відтік працездатного населення), деформації ринку праці (низька ціна робочої сили, поглиблення розбалансування продуктивної зайнятості, порушення пропорцій між продуктивністю й

оплатою праці, низький рівень економічної активності населення, порушення принципу соціальної справедливості на ринку праці), проблеми соціального забезпечення (низький рівень доступності й якості медичних послуг; невідповідність змісту й якості освітніх послуг потребам ринку праці) та соціального захисту (неефективність системи соціального захисту, поширення бідності, послаблення ролі соціального діалогу, поширення молодіжного, довгострокового і структурного безробіття) населення (с. 239–262);

– визначено та оцінено теоретичне обґрунтування парадигми безпеки в системі «особистість – суспільство – держава», зорієнтованої на формування «держави загального добробуту» («соціальної держави»), в якій забезпечуються стійкість, стабільність та економічний розвиток; а також індивідуальний, національний та міжнародний рівні економічної безпеки в процесі євроінтеграції (с. 105–125);

– проведено наукову експертизу понятійно-категоріального апарату управління економічною безпекою та соціальною політикою, що включає авторське визначення поняття «соціальні чинники економічної безпеки», як системи факторів, що утворюють потенціал якісних трансформацій механізмів її забезпечення й актуалізують її зміст з урахуванням інтересів особи, суспільства, держави, а також забезпечують належний рівень життя громадян, виходячи з їх матеріальних і духовних потреб та з урахуванням фактору необхідності формування людського капіталу, як найціннішого ресурсу для економічного розвитку країни (с. 139); дефініцій 1) «бідність», що розглядається як негативне відхилення від стандартів життя, відсутність економічних можливостей доступу індивіда до матеріальних і духовних благ масового попиту, що робить неможливим повноцінне відтворення особистості на існуючому рівні суспільного розвитку, обмежує її економічні й соціальні зв'язки, формує почуття соціального дискомфорту і нерівності та посилює соціальну напруженість у суспільстві, наслідком чого можуть стати

економічна рецесія і загострення соціальних суперечностей (с. 185), і 2) «зайнятість», як сукупність соціально-економічних відносин щодо участі економічно активного населення у суспільно корисній діяльності та забезпеченні розширеного відтворення людських ресурсів (с. 191).

Заслуговують на увагу та підтримку й інші запропоновані та викладені у дисертації положення та висновки.

**Повнота викладення наукових положень, висновків і рекомендацій,
сформульованих у дисертації, в наукових публікаціях,
зарахованих за темою дисертації**

Результати дисертаційного дослідження Т. Б. Токарського повністю відповідають встановленим вимогам до докторських дисертацій з економічної спеціальності. Вони представлені у 35 наукових працях загальним обсягом 54,3 д. а., з яких 29,67 д. а. належать особисто автору. До їх числа входять одна одноосібна монографія обсягом 18,4 д. а., три колективні монографії, видані за кордоном (автору належить 1,17 д. а.), 21 публікація у наукових фахових виданнях, загальним обсягом 9,1 д.а., 9 із яких – в наукових фахових виданнях України, що включені до міжнародних наукометричних баз, обсягом 3,52 д. а., 4 публікації – у закордонних виданнях, обсягом 1,51 д. а., та 10 праць апробаційного характеру.

Апробацію результатів дисертаційного дослідження здійснено автором на дев'яти наукових і науково-практичних конференціях, круглих столах міжнародного та всеукраїнського рівнів. У дисертаційній роботі з переліку публікацій у співавторстві використано тільки ті наукові положення, які належать особисто дисертанту.

Наукові публікації відображають основний зміст і результати дисертаційного дослідження. Кількість, обсяг і якість друкованих праць відповідають вимогам для захисту докторської дисертації.

Відповідність змісту автореферату основним положенням дисертаційної роботи

Аналіз автореферату засвідчує, що він відповідає встановленим вимогам МОН України, відображає основний зміст, наукові положення, висновки та рекомендації, які наведені в дисертаційній праці Токарського Тараса Богдановича «Соціальні аспекти економічної безпеки України в процесі євроінтеграції»

Практичне значення одержаних результатів

Практичне значення одержаних результатів полягає в розробленні науково-прикладних рекомендацій зміцнення соціальних чинників економічної безпеки в процесі інтеграції України до ЄС. Теоретичні положення, пропозиції, висновки та практичні рекомендації, сформульовані в дисертації, можуть бути використані при розробленні концепцій забезпечення економічної безпеки і соціального добробуту та вдосконалення правового регулювання соціальної та економічної політики України в процесі євроінтеграції, також можуть бути застосовані у навчальному процесі – при викладанні навчальних дисциплін та підготовці навчальних посібників; у правовиховній роботі – для здійснення адвокації й громадського моніторингу дотримання, забезпечення й захисту соціальних та економічних прав й інтересів людини.

Основні положення та результати дисертації впроваджені у навчальний процес Інституту підприємництва та перспективних технологій Національного університету «Львівська політехніка» та застосовуються при викладанні дисциплін «Економіка та бізнес», «Міжнародна економіка», «Фінанси», «Страховання» для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти, при формуванні тематики та завдань для курсового проекту «Управління фінансовими потоками» і тематики кваліфікаційних робіт для здобувачів другого (магістерського) рівня вищої освіти (довідка № 22-09 від

17.02.2021 р.), а також впроваджені в навчальний процес Львівського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України та застосовуються при підготовці бакалаврських та магістерських кваліфікаційних робіт, викладанні дисциплін «Публічне управління у сфері забезпечення національної безпеки», «Публічне управління в ЄС», «Регіональна економічна теорія» (довідка № 20/09 від 16.02.2021 р.). Окрім цього, результати дослідження можуть бути використані для адаптації національного законодавства у сфері соціальної та економічної політики до права Європейського Союзу.

Дискусійні положення та зауваження по дисертації

Підкреслюючи в цілому високий науковщ-теоретичний рівень виконаної роботи водночас варто зауважити на окремих положеннях, висновках і пропозиціях дисертаційної роботи Т. Б. Токарського, які відображають спірні теоретичні позиції або суб'єктивне сприйняття їх автором, що в цілому має дискусійний характер, або ж потребує додаткового наукового обґрунтування, зокрема:

По-перше, у рамках аналізу сутнісного змісту соціальної держави дисертантом проведено компаративне дослідження сутності та змісту концептів «держава загального добробуту» та «соціальна держава» (с. 105–125), однак за результатами комплексного аналізу окресленого питання автором не вказано на можливість віднесення «держави загального добробуту» та/або «соціальної держави» до соціальних чинників забезпечення економічної безпеки. Відтак, це питання не розкрито та потребує додаткової конкретизації.

По-друге, дисертантом доопрацьовано методику оцінки ефективності державної політики забезпечення економічної безпеки у сфері соціального управління шляхом доповнення її критеріями соціальної держави, зокрема розвитку людського потенціалу, рівня соціально-економічної захищеності

населення, відтворення народонаселення, активності країни на міжнародній арені, економічного й екологічного розвитку країни (с. 71). Водночас, доцільно було б окремо зупинитися та розкрити сутність кожного зі згаданих критеріїв.

По-третє, в дисертації наголошується на необхідності «урахування інтересів особи, суспільства, держави» (с. 29, 40, 87, 131, 133), «інтереси національної безпеки» (с. 37, 166), «національні інтереси» (с. 70, 165, 169, 176), на «врахуванні інтересів соціальних груп» (с. 36, 39, 55, 74), «різноманітні економічні інтереси» (с. 110, 111, 137), «гармонізація інтересів» (с. 138) тощо. Водночас в роботі не розглядаються методологічні засади аналізу економічних інтересів, у тому числі соціальних інтересів, не розкривається економічна природа та сутність національних економічних інтересів, не визначається структуроутворююча функція національного інтересу в узгодженості цілей і потреб соціального розвитку, і головне – не робиться наголос на те, що саме національний економічний інтерес є (повинен бути) основою соціальної політики держави, у тому числі, в процесі євроінтеграції.

По-четверте, в дисертації запропоновано авторське визначення поняття «соціальні чинники економічної безпеки» як системи факторів, що утворюють потенціал якісних трансформацій механізмів її забезпечення й актуалізують її зміст з урахуванням інтересів особи, суспільства, держави, а також забезпечують належний рівень життя громадян, виходячи з їх матеріальних і духовних потреб ... (с. 139). Проте у розділі 1.3. (с. 125–140) у рамках дослідження не запропоновано класифікацію таких чинників, відтак, це питання потребує додаткової деталізації з метою формування комплексного уявлення щодо сформованої авторської позиції та апробації запропонованої дефініції.

По-п'яте, дисертантом проведено компаративний аналіз європейського досвіду регулювання зайнятості й соціально-трудоових

відносин у контексті використання позитивних практик для України (с. 143–164). Водночас, за результатами дослідження автором не запропоновано механізму апробації конкретних реформаційних заходів, які є належними та доцільними до реалізації на теренах нашої держави. Доцільно було б доповнити параграф 3.1. дисертації конкретизованими векторами реформ та механізмами їх впровадження з урахуванням сучасних євроінтеграційних викликів, що пов'язані із досліджуваною цариною.

По-шосте, у роботі (с. 239–262) автором обґрунтовано класифікацію та встановлено вплив загроз, що генеруються в соціальній сфері, на економічну безпеку держави, до яких віднесено демографічні проблеми; деформації ринку праці; проблеми соціального забезпечення; проблеми соціального захисту населення. Водночас, автором не уточнено та не розкрито критерії такої класифікації та подано авторську позицію щодо провідних, на думку дисертанта, негативних соціальних наслідків впливу загроз на економічну безпеку.

По-сьоме, у роботі дисертантом наголошено, що набуття чинності Угоди про асоціацію передбачає створення умов для реалізації соціального потенціалу людини, наближення нашої країни до норм і стандартів розвинутої демократії, громадянського суспільства, соціально орієнтованого ринкового господарства, безпеки, прав і свобод людини, підвищення добробуту, реалізації принципу соціальної справедливості, формування високого рівня соціальної та правової культури (с. 315). У цьому контексті під час захисту доцільно почути авторську позицію щодо віднайдення найбільш ефективних заходів у сфері забезпечення зайнятості на теренах нашої держави на короткострокову та довгострокову перспективу у рамках вищезазначеної угоди.

Однак, зазначені зауваження не знижують загальної позитивної оцінки дисертаційної роботи та основних положень дисертації.

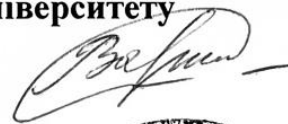
**Загальний висновок і оцінка дисертації
щодо її відповідності чинним вимогам**

Враховуючи зазначене вище, дисертаційна робота Токарського Тараса Богдановича «Соціальні аспекти економічної безпеки України в процесі євроінтеграції» за своїм змістом і структурою є завершеною, цілісною, самостійно виконаною кваліфікаційною науковою працею. Наведені наукові результати вирішують актуальну наукову проблему розробки теоретико-методологічних засад і практичних рекомендацій щодо соціальних аспектів економічної безпеки держави в процесі європейської інтеграції України.

Дисертація «Соціальні аспекти економічної безпеки України в процесі євроінтеграції» відповідає вимогам, визначеним пунктами 9, 10, 12, 13, 14 «Порядку присудження наукових ступенів», що затверджений постановою Кабінету Міністрів України № 567 від 24.07.2013 р. зі змінами, внесеними згідно Постановою КМУ № 656 від 19 серпня 2015 р., а також «Вимогам до оформлення дисертації», затвердженим наказом Міністерства освіти і науки України № 40 від 12.01.2017 р., а її автор – Токарський Тарас Богданович – заслуговує на присудження наукового ступеня доктора економічних наук зі спеціальності 21.04.01 - економічна безпека держави (економічні науки).

Офіційний опонент:

**доктор економічних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України,
професор кафедри фінансів
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка**

Захарій ВАРНАЛІЙ